

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYÂT FAKÜLTESİ
TÜRK ve İSLÂM SAN'ATLARI TARİHİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI—SAYI: 5

YILLIK
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

I

1956

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 7

MAMA HATUN TÜRBEŚİ

Prof. Suut Kemal YETKİN

Erzurum'un 90 kilometre doğusunda bulunan Tercan kazası, Türk mimarlığının ölmez eserlerinden biri olan ve Mama Hatun diye anılan, mütevazî görünümlü muhteşem âbidesi ile dikkati çeker. Bu âbide, künbet denilen bir türbe ile onu çepeçevre kuşatan bir duvardan ibarettir (3. şekil). 2.5 m kalınlığı olan ve içten 13,15 m. kutrunda bir daire teşkil eden bu duvarın iç tarafında şişkin sivri kemerli, 2.45 m. genişliğinde 11 niş vardır. Bazılarında, halâ görülebilen mezarlar vardır ki bunlar, lahdî künbetin bodrum katında (crypte) bulunan Mama Hatun'un yakınlarına ait olabilirler. Bu haliyle türbe, bir mezar topluluğudur. Kapı mihverinin solunda, yukarısı mukarnaslı ve her iki yanı üzüm salkımları ile süslü küçük nişin içinde çeşme bulunmaktadır. Kapı mihverine göre sağda, bu çeşmenin mütenâzırı sayılacak bir merdiven kapısı vardır ki buradan da 17 basamakla, 4,60 m. yüksekliğindeki duvarın üstüne çıkılır (1. ve 2. şekil).

Mama Hatun türbesinin, daha önce Anadolu'da ve başka İslâm bölgelerinde eşine raslanmıyan bir plâna göre yapıldığı görülüyor. Türbenin özelliklerini gözden geçirmeden önce, onun mimari ve tarihi üzerinde durmak, Mama Hatun'nun kim olduğunu ve hangi tarihlerde yaşamış bulunduğunu tesbit etmek gerekmektedir.

Türbenin portalinde, kapı hücrelerinin sağ çıkıntısında, üstüste sıralanan dört süs şeridinin alttan üçüncüsünü teşkil eden nefis nesih tarzındaki yazıda: عمل أبو النما [ء] بن

مفضل الاحول sol çıkıntısında yine üçüncü şeridi teşkil eden ve birinci ibârenin devamı olan yazıda da: الخلاطى البنا [ء] غفرالله له ولو اديه

Anlaşıyor ki türbeyi yapan, şaşı Mufaddal adında Ahlatlı bir mimardır. Okunup tesbit edilmeyen cihet, türbenin, sarîh olarak hangi tarihte yapıldığı, ve Mama Hatun'un kim olduğudur. Evliya Çelebi, Mama Hatun için "...kendisi Akkoyunlu padişahlarından birinin duhter-i pâkize ahteri imiş. Cümle evlad-ı zevilihtıramları burada defnolunmuştur²." demekte ise de, güvenilir tarihî kaynaklardan, Mama Hatun'un Saltuklulardan olduğu anlaşılmaktadır. Netekim müverrih İmâdeddîn İsfahânî, Selâhaddin-i Eyyübî'nin yeğeni Emir Takiyüddin Ömer, Emîr Seyfeddin Beytemür'ün idaresinde bulunan Ahlat bölgesini istilâya geldiği zaman, Erzurum melîki bulunan Saltuklulardan Nasireddin Muhammed'den yardım gördüğünü, bu yardımda bilhassa Mama Hatun binti Saltuk'un ehemmiyetli bir rol oynadığını yazmaktadır³.

Bu duruma göre, Mama Hatun'un Saltuklu'lardan olduğu, 1192 tarihlerinde hayatta bulunduğu anlaşılıyor. Ahlatın yalnız Selçuklu'lar zamanında değil Saltuklu'lar zamanında da faal bir sanat merkezi olduğu, Saltuklu'ların 1204 (Hicri 601) tarihinde, Selçuklu'ların istiyâsiyle ortadan kalktığı düşünülürse, Mama Hatun türbesinin 12 inci asır sonlarına veya 13 üncü asrın ilk yıllarına ait olduğuna hükmedebiliriz. Ayrıca, kuşatma duvarının içindeki nişlerden birinde, sandûka üzerinde okunabilen Hicrî 600 (1203) tarihi de bu gerçeği belirtmektedir. Bu türbenin Erzurumdaki Sal-

¹ Abdurrahîm Şerif Beygu, (Erzurum, Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri İst. 1936. S. 258) bu iki ibâreyi yanlış olarak şöyle kaydetmiştir.:

عمل أبو النما من مفضل الاحول الخلاطى البنا غفرالله له ولو الله

² Seyahatnâme, cilt II, S. 202.

³ İmâdeddîn İsfahânî, Elfetih El Kussî-Mısır baskısı 1322. S. 318.

tuklu türbelerine plân ve anlayış bakımından benzememesi bu gerçeği cerhetmez. Nitekim, Divriği'deki Ulu Cami de diğer Selçuklu camilerine benzememekle beraber, bir Selçuklu eseridir. Böylece, Mama Hatun türbesinin, kendisine plân bakımından son derece benzeyen, Kayseri yakınındaki emîr Ertena'nın yaptırdığı 1339 (Hicrî 740) tarihli Köşk Medrese'den çok önceleri yapıldığı anlaşılıyor. Bu medresinin Mama Hatun türbesinden ilhamını almış olması mümkündür.

Türbenin 7 metre yüksekliğindeki muhteşem portalı, baştanbaşa arabesklerle süslüdür. Yukarısı sivri bir kemerle nihayetlenen ve kavsarası dantela gibi işlenmiş, değişik motifli mukarnaslarla süslü olan giriş kapısı bu dik dörtgenin ortasındadır (4. şekil). Sivri kemerin kabartma iki çizgi arasına alınmış, kabartma Kûfî yazısında: *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ* Âyeti okunmaktadır.

Portalın insanı asıl hayran bırakan tarafı, kapı kemerinin üstünde iki şerit; kapı hücrenin çıkıntı teşkil eden sağ ve sol yanlarında ise dörder şerit halinde uzanan süslerdir (6. ve 7. şekil). Kapı kemerinin üstündeki ilk şeritte, çiçekli kûfî ile: *الملك لله الواحد القهار* Âyeti yazılıdır. Bu yazı şeridinin üstünde de, dolanmış halatlardan teşekkül eden başka bir süs şeridi yer almaktadır. Portalın süslemesinde büyük bir değişiklik göze çarpar. Kavsara kemerinin dayandığı sütuncukların üstüne, birer daire içine alınmış ve yıldız şekline sokularak kûfî ile, Peygamberin ve dört halifenin adları yazılmıştır. Portalın iki yanında yukarıya doğru yükselen ve birer sivri kemerle nihayetlenen, çevreleri hendesi örgülerle süslü, dikey dar nişler, yukarıya doğru yükselirken yapıyı da yükseltir. Bunların benzerlerini Büyük Selçuklu'lar zamanında Horasan bölgesinde de görürüz. Giriş hücresinin iki yanındaki nişlerin üstünde, Kayseri'deki Hunat Hatun Türbesinde (1237)-1238)⁴, Amasyadaki Turumtay Türbesinde (1279)⁵ ilh... türlü varyantlarına rastlanan bir rûmî şeridi bulunmaktadır (8. şekil). Bu tezyinatın İslâmlıktan önceki zoomorfik asıllı Türk motiflerine benzeyen, Hititlerdeki kanatlı güneş kursunu taşıyan karışık varlıkların teşkil ettiği dizilerin⁶, islâmî anlayışla stilize edilmesinden doğduğu düşünülebilir.

Kapıdan içeri girilince, kuşatma divarının çizdiği dairenin ortasında yükselen künbet ile karşılaşırız. Bu künbedi, Erzurumdaki Saltıklı künbetlerinden ayıran özellik, aralarında taştan birer çubuk bulunan, sekiz yarım üstüvânededen teşekkül etmiş olmasıdır (9. şekil). Bu yarım üstüvâneler, türbenin içinde keskin çıkıntılı sekiz oyuk vücuda getirmekte⁷ (10. şekil) ve bu çıkıntılar kubbenin ortasında birleşmektedirler (11. ve 11. şekil). Türbenin bu iç biçimi ile Gotik mimarînin damarlı çatıları arasında büyük bir benzerlik göze çarpar. Bu türbenin içini görüp te, Gotik bir Katedraldeki *croisées d'ogives*'in doğu menşeli olduğunu kabul etmemeğe imkân yoktur.

Türbe mahrûtunun altında, yarım üstüvânelerin dalgalanışına uyarak gövdeyi çevreleyen ve dikey çubukların yükselişini kesen bir taş çubuk bulunmaktadır. (9. ve 13. şekil) Bunun da üstünde dişli bir şerit uzanmaktadır. Kubbeyi örten mahrûtî çıkıntının üzerindeki ince silmeler, iki katlı süs kemerleri vücade getirmektedir ki bunun benzerlerini Selçuklu künbetlerinde de görürüz. Bu da Saltuklu geleneğinin sonraları da devam ettiğini gösterir.

Mezar zemininden 10,5 m. yüksekliğinde olan türbe, diğer Saltuklu ve Selçuklu

⁴ A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie. Paris 1931 Tome I, Pl.XII.

⁵ Aynı eser, Tome II, Pl. XV-2

⁶ M. Riemschneider, Die Welt der Hethiter. Stuttgart 1954. T.96.

⁷ Türbenin içten sekiz oyuklu ve sekiz çıkıntılı plânı ile Gazneliler devrinden kalma aynı biçimdeki havuz arasındaki benzerlik dikkate değer.

künbetleri gibi iki katlıdır. Dört basamakla inilen, 2,45m, yüksekliğindeki tonozlu bodrumkatı (crypte)nda Mama Hatun gömülüdür. Bugün mezarın sandûkası yoktur⁸. Yedi basamakla çıkılan birinci kat ise bir mescittir. Mescit, ışığı kapıdan, kapının karşısındaki oyuğun yukarısında bulunan pencere ile, sağdan ikinci ve soldan ikinci oyukların yukarısındaki pencerelerden almaktadır. Dışarıdan birer dik dörtgen çerçeve içine alınmış olan sivri kemerli bu üç küçük pencere, çerçevelerindeki ince süslerle dikkati çeker.

Kaidesi sekiz köşeli künbet ile mezarları içine almak üzere açılmış olan geniş nişler arasındaki, zemini münhani şeklinde beş sıra kesme taşla döşenmiş üstü açık koridor, türbenin ziyaret edilme görevine uygun düşmektedir (14. ve 15. şekil).

Türbe bugün yer yer harabolmuş bir durumdadır. Kuşatma duvarının gövdesi delik deşiktir; üstü otlarla örtülüdür (16. şekil). Yer yer dökülen, portaldaki arabesklerin yerine, düz taşlar konulmuştur. Portalin yukarısında, sola rastlayan kısımda, yukarıya doğru dört, yana doğru altı sıra taş yok olmuştur. İçerideki nişlerden bir çoğunun kemer taşları düşmüştür. Künbet mahrûtunun saçakları kopmuştur.

Temiz bir işçiliğin, ince bir sanat zevkinin mahsulü olan bu âbidenin bugünkü perişan halini görüp te içimizin sızlamamasına imkân yoktur. Bu hâliyle, Mama Hatun türbesi'nin tamamıyla gözden çıkarıldığı anlaşılıyor.

⁸ Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde (cilt II, s. 202) *münakkaş* ve *mutavvelce* olan sandûkeyi gördüğünü söyler.

THE MAUSOLEUM OF MAMA HATUN

Prof. S. Kemal YETKİN

Director of the Institute of Turkish and Islamic Arts, (Faculty of Theology, Ankara)

Tercan, a small town ninety kilometres east of Erzurum, is particularly remarkable for a mausoleum, magnificent though of modest appearance, which is known as Mama Hatun and which represents one of the most noteworthy instances of Turkish architecture. This mausoleum consists of a tomb, called a künbet, surrounded by a wall (Fig. 3). On the inner surface of this wall, which forms a circle with a diameter of 13.15 metres, are eleven niches, 2.45 m. wide, with cross-ribbed and rounded arches. In some niches tombs can still be seen, which probably belong to the relatives of Mama Hatun whose tomb is in the crypt. The whole monument may thus be taken as an assemblage of tombs. To the left, just inside the door, in a small niche the top of which is worked with stalactyte motifs and the two sides decorated with grape bunches is a fountain, to the right, at a point which may be said to be symmetrical with this fountain is a staircase that leads by seventeen steps to the top of the wall which is 4.60 m. high (Figs. 1 - 2).

The Mausoleum of Mama Hatun seems to have been built according to a plan the like of which had not yet been seen in Anadolu or in other muslim countries; and thus before its characteristic features are examined, it will be necessary to dwell on its architect and the date in which it was built, and to determine the identity of Mama Hatun.

On the portal of the mausoleum, and to the right of the doorway recess, are four decorative bands, one above the other. On the third of these bands from the bottom, one reads in the beautiful cursive inscription.:

عمل ابوالنعمان [ع] بن مفضل الاحول

this is continued on the left of the doorway recess, again on the third band, by:

الحلاطى البسنا [ع] غفر الله له ولوالديه¹

These show that the mausoleum was built by an architect from Ahlat, Mufaddal the crosseyed by name. What, however, cannot be exactly determined is when the mausoleum was built, and who Mama Hatun was. According to Evliya Çelebi, "she is the unblemished daughter of the Akkoyunlu Sultans, whose children are all laid to rest here."² But from reliable historical sources we understand that Mama Hatun belonged to the Saltuk family. Indeed, the historian İmadeddin Isfahanî records that when Amir Takiyuddin Ömer, nephew of Selahaddin Eyyubî (Saladin), was about to invade the Ahlat region ruled over by Amir Seyfeddin Beytemür, he was assisted by the prince of Erzurum, Nasireddin Muhammed of the Saltuks, and that Mama Hatun, daughter of the Saltuks, played an important part in this operation³.

Thus Mama Hatun must have been of the Saltuk family and living in 1192. When one considers the fact that Ahlat was an active centre of art not only in the

¹ Abdurrahim Şerif Beygu (Erzurum, Tarihi, Anıtları, Kitabeleri. İst. 1936. p. 258) has incorrectly recorded these inscriptions in the following form:

عمل ابو الميامن فضل الاحول الحلاطى البنا غفر الله له ولوالده

² Evliya Çelebi, Travels (Seyahatnâme), vol. II, p. 202.

³ İmadeddin Isfahanî, Elfeth El Kussî, Mısır edition 1322, p. 318.

times of the Seljuks but also during the rule of the Saltuks, and that the latter disappeared with the invasion of the Seljuks in 1204 (A.H.601), one may conclude that the Mausoleum of Mama Hatun belongs to the late 12th or early 13th century. On the other hand, in one of the niches in the encircling wall, a sarcophagus bears the date A.H. 600 (1203); and this is another evidence in support of our conclusion. The point that there is no resemblance in either design or conception between the Mama Hatun and the Saltuk Mausoleum at Erzurum, cannot alter the case; for there are many instances of such divergences; as for example, although the Ulu Cami at Divriği is in no way like Seljuk mosques, it is a Seljuk work. The Mausoleum of Mama Hatun seems to have been erected long before the Köşk Madrasah which Amir Ertena had built near Kayiser in 1339 (A.H.740), and which bears a strong resemblance to it in design. Indeed, it is quite probable that the architecture of the Madrasah was inspired by that of Mama Hatun.

The magnificent portal of the mausoleum, 7 metres high, is all decorated with arabesques. The entrance door is in the middle of the rectangle of the portal; the upper part ends in a pointed blind arcade; its arch-vault moulding is worked like lace and decorated with stalactytes of various motifs (Fig. 4). On the pointed arcade, between two raised lines the following Koranic verse is inscribed in cufic:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ

The most remarkable feature of the portal is the decorations in the form of two bands over the arch of the door, and of four bands on the right and left of the doorway recess (Figs. 6-7). On the first band over the arch is inscribed in flowery cufic, the verse:

الْمَلِكُ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ

and above that band is another ornamental band of interlacings. The decorations of the portal present a great variety. Immediately above the small columns that support the arch-vault are inscribed, in cufic and in the form of stars, the names of the prophet and the four khalifs, each in a circle. The perpendicular narrow niches, their contours decorated with plaited geometric patterns, rise up on both sides of the portal to end up in pointed arches, thus lending an impression of height to the whole building. Their like can also be seen in the Khorasan region, in the time of the Büyük Seljuks.

On the niches, on either side of the entrance recess, is a Rumî band (a band with zoomorphic decorations) whose variants can also be seen in the Hunat Hatun Mausoleum in Kayseri (1237-38)⁴, in Turumtay Mausoleum at Amasya (1279)⁵, etc. (Fig. 8). One may reasonably believe that these decorations are the stylizations, conceived by the Islamic mind, of the bands that are formed by mythical beings which support the winged sun disk of the Hittites⁶, that resemble the pre-Islamic Turkish motifs of zoomorphic origin.

As one goes through the door, one is faced with the künbet that rises in the middle of the circle formed by the surrounding wall. The characteristic that distinguishes this from the Saltuk künbets in Erzurum, is that it is made up of eight semi-cylinders with stone pipings between them (Fig. 9). These semi-cylinders form, within the künbet eight concaves with sharp edges that join in the middle of the dome⁷ (Figs. 10-12).

⁴ A.Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris 1931. Tome I, Pl.XII.

⁵ A.Gabriel, *op.cit.*, Tome II, PL.XV-2.

⁶ M.Riemschneider, *Die Welt der Hethiter*, Stuttgart 1954. T.96.

⁷ There is a remarkable resemblance between the design of the eight concaves with their eight edges and that of the fountain-base (see fig.) which is a remnant of the Gazne period.

This inner shape of the dome is very much like the ribbed roofs of Gothic architecture. Any one who sees the interior of the Mausoleum cannot help thinking that the Gothic vault found in a Gothic cathedral may have its origin in the East.

Under the conic dome of the künbet is a stone frill which encircles the body of the künbet following the wavy shape of the semi-cylinders (Fig s. 9 und 13); this also tops the stone pipings over it is an indented band.

Thin moulding on the conical dome form two sets of ornamental blind arcades, one on the top of the other, the like of which can be seen in a Seljuk dome. And this shows that the Saltuk tradition was continued.

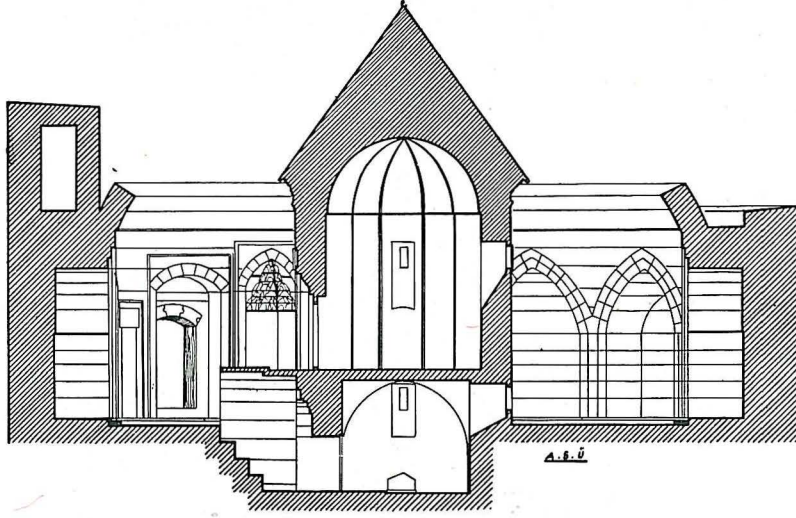
The künbet which is 10.50 metres above ground level has, like the Saltuk and Seljuk künbets, two storeys. Four steps lead to the crypt which is covered by a cross-vault, 2.45 m. high, and there Mama Hatun is buried. The tomb has no sarcophagus now. The first floor which is reached by seven steps is occupied by a Masjid. The Masjid gets its light from the door, from the window above the concave facing the door, and from the windows over the second concaves on the right and left. These three small windows with pointed arches, have rectangular frames on the outside, the frames bearing fine decorations.

The unroofed corridor which is between the künbet, with its octagonal base, and the large niches opened in the wall to contain the tombs, is paved with curved hewn stones, and is quite suitable to its function which was to provide sufficient room for the visitor to the Mausoleum (Fig s. 14-15).

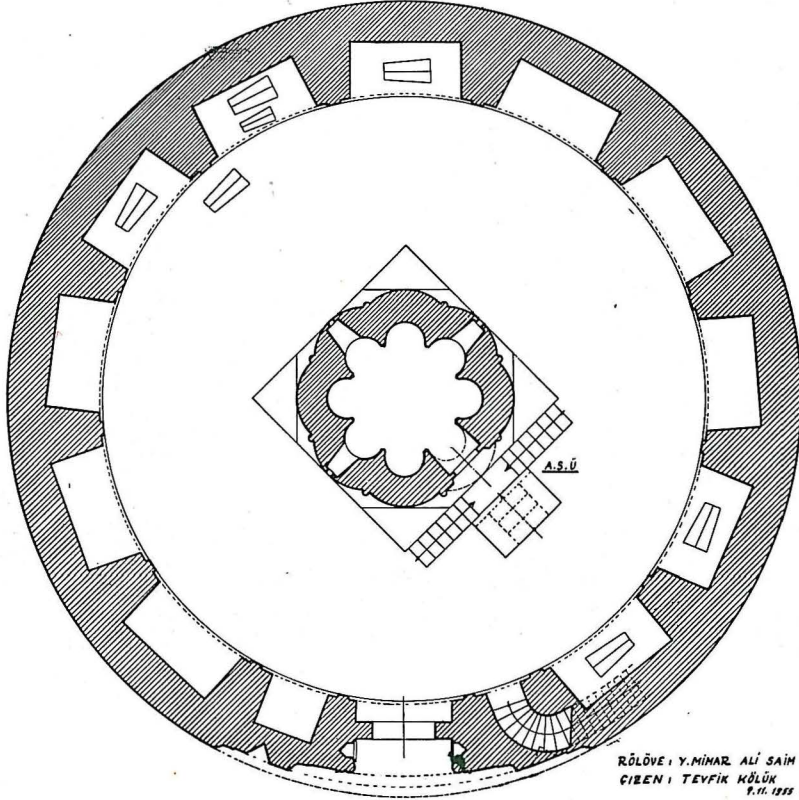
The Mausoleum is partly in ruins to-day. The body of the encircling wall is dilapidated; its top is covered with grass (Fig. 16). Those arabesques that have fallen of the portal are replaced with flat stones. In the upper part of the portal and to the left of it, four vertical and six horizontal rows of stones have disappeared. Most of the niches have lost their arches. The eaves of the cone of the künbet have fallen off. It is quite clear that the whole monument is in need of repairs.

Translated by Professor
İrfan ŞAHİNBAŞ

This article was published in the *Burlington Magazine* in May 1957, and is quoted by permission.

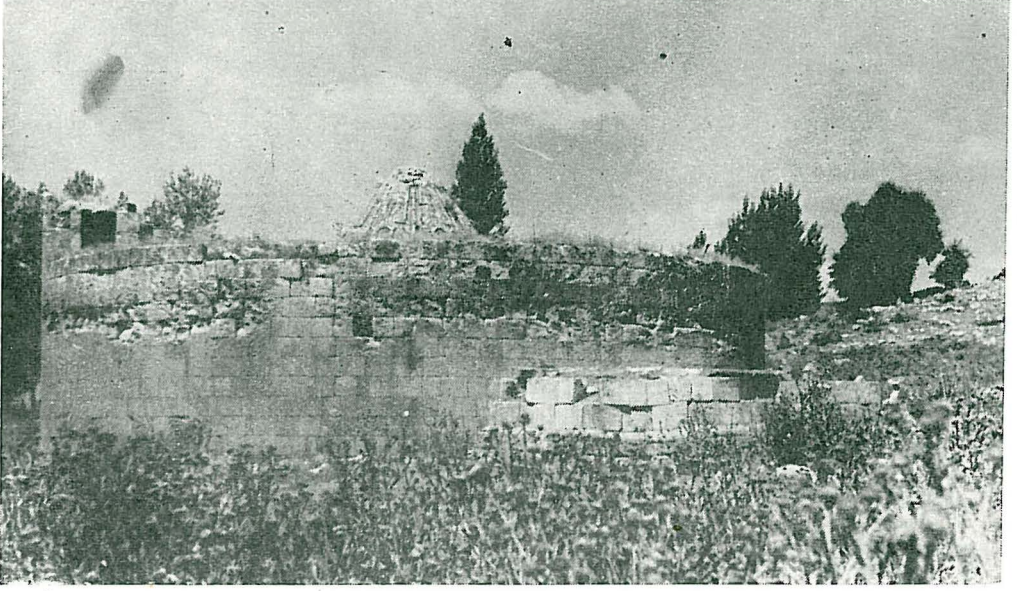

1. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Makta.

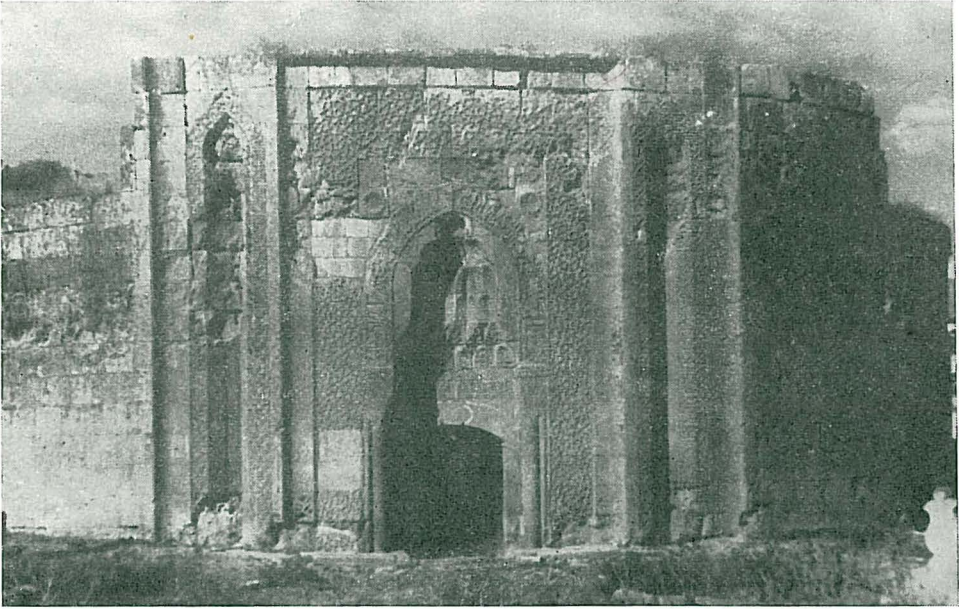

2. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Plân.

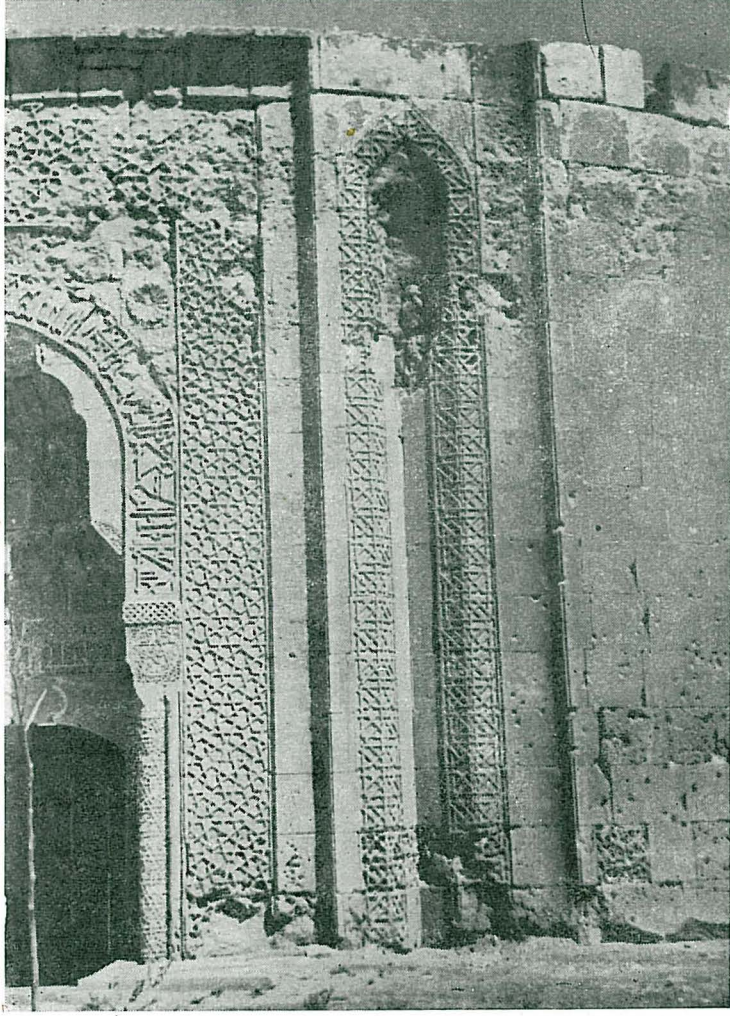
RÖLÖVE : Y. MİHAR ALİ SAİM ÜLGEN
 ÇİZEN : TEVFIK KÖLÜK
 9.11.1955 ANKARA

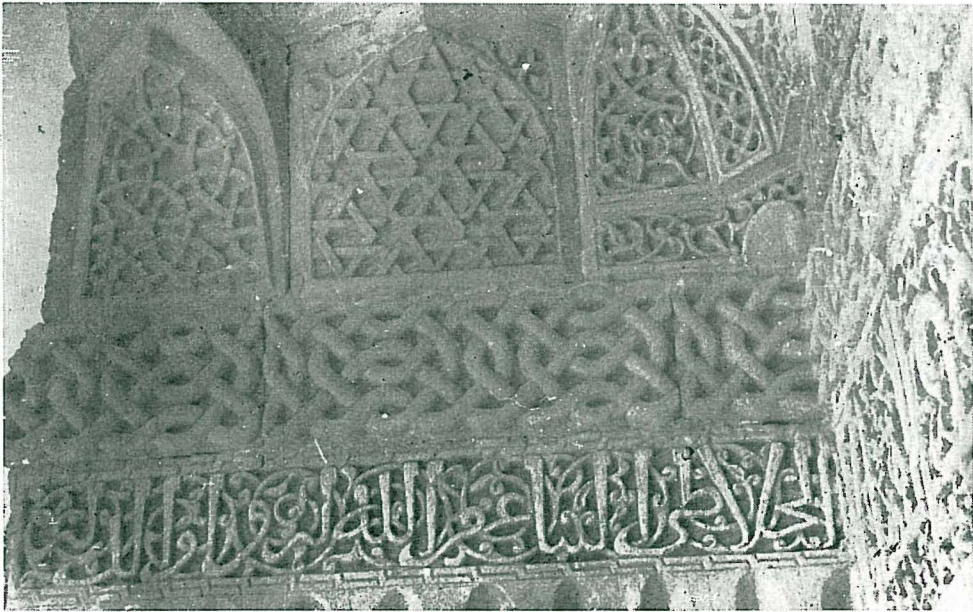
3. Şekil — Tercan Mama Hatun Türbesi umumî görünüş.

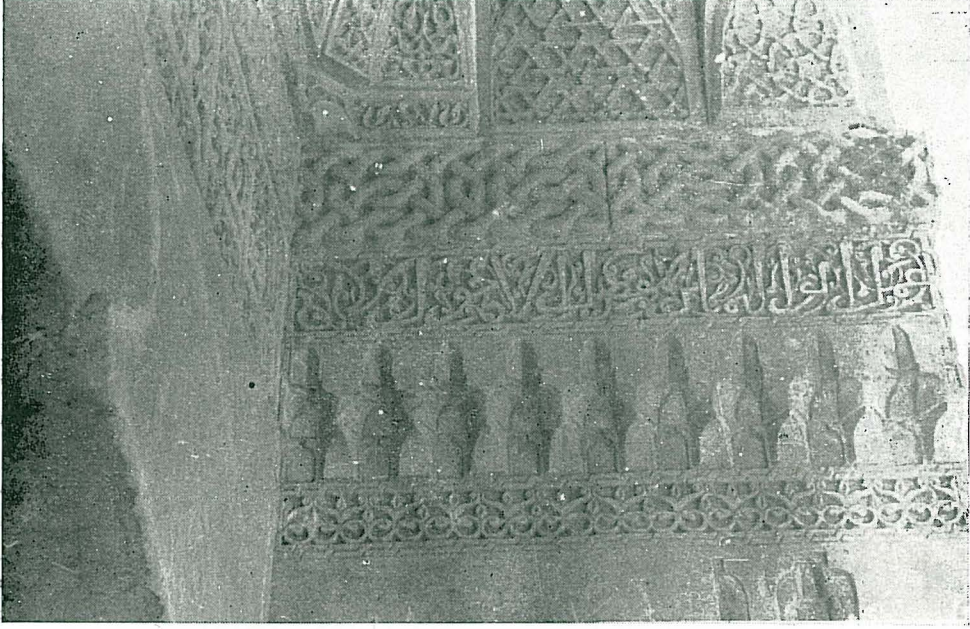
4. Şekil — Mama Hatun Türbesi Portal

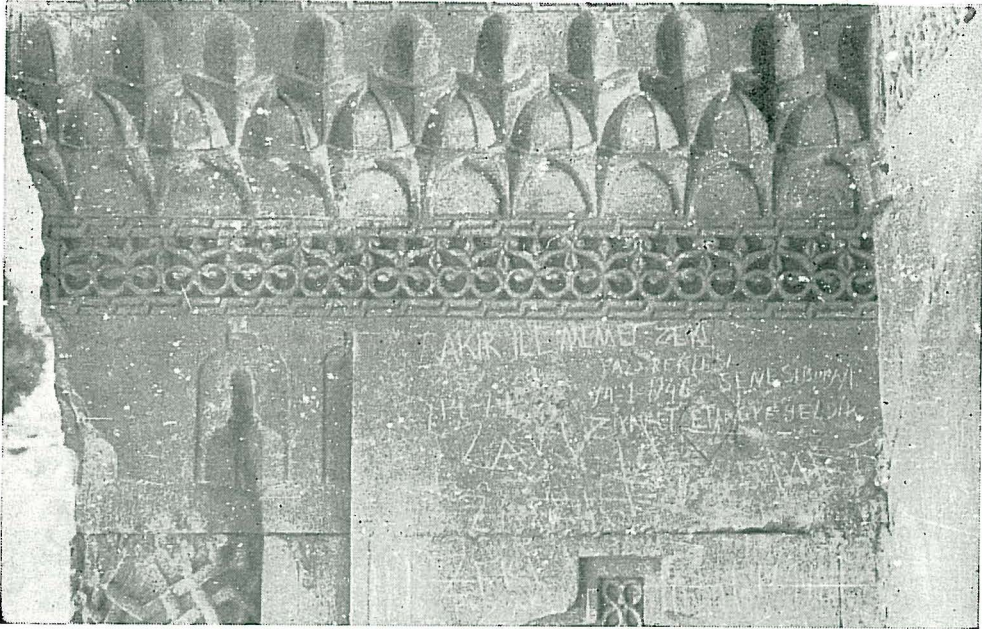
5. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Portalden detay.

6. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Giriş hüresinden detay.

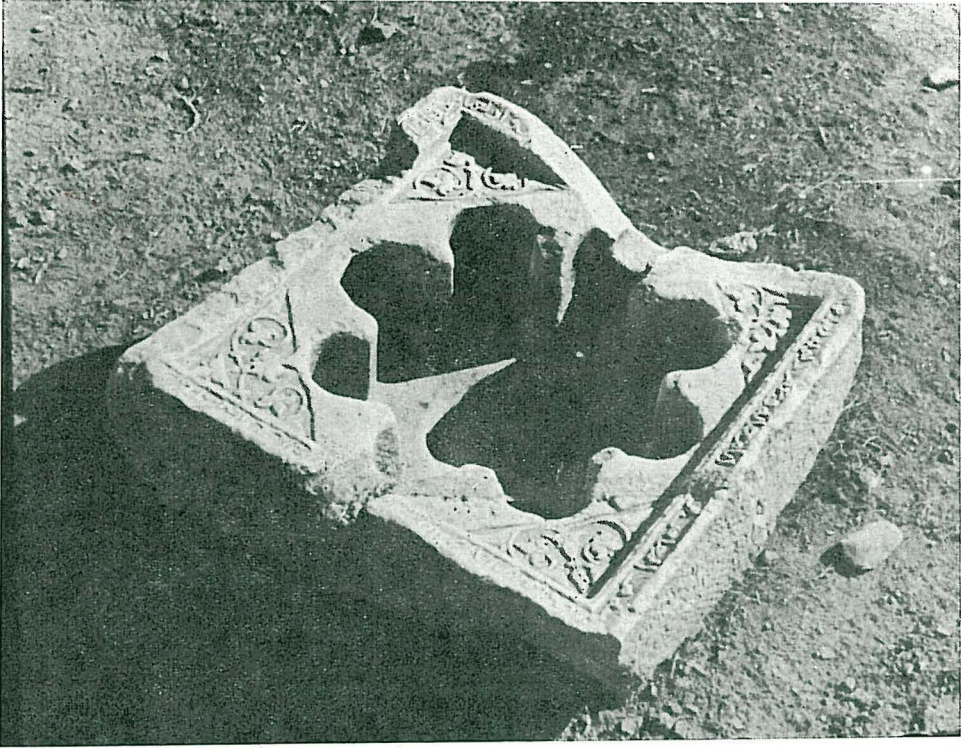
7. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Giriş hücrelerinden detay.

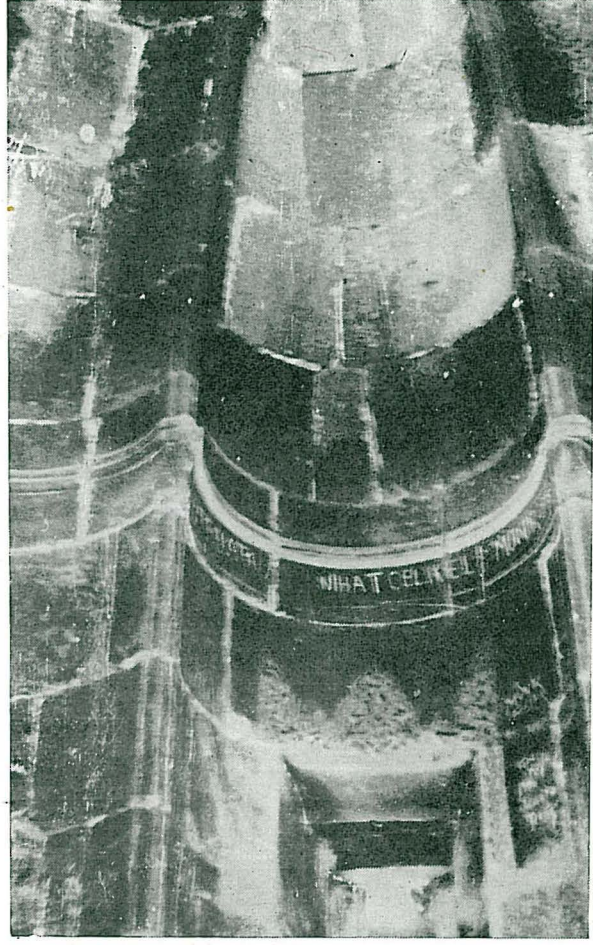
8. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Giriş hücrelerinden detay.

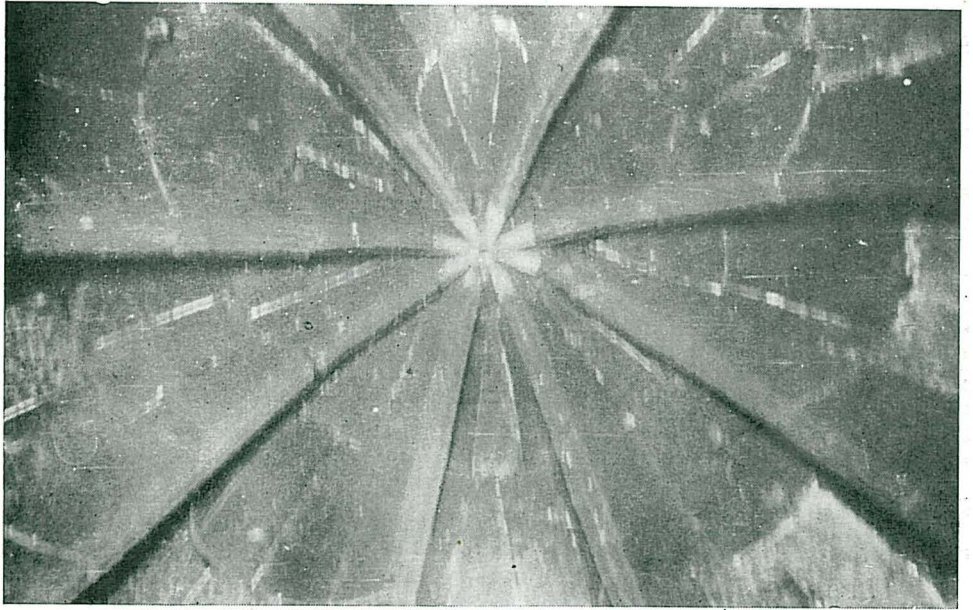
9. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Künbet.

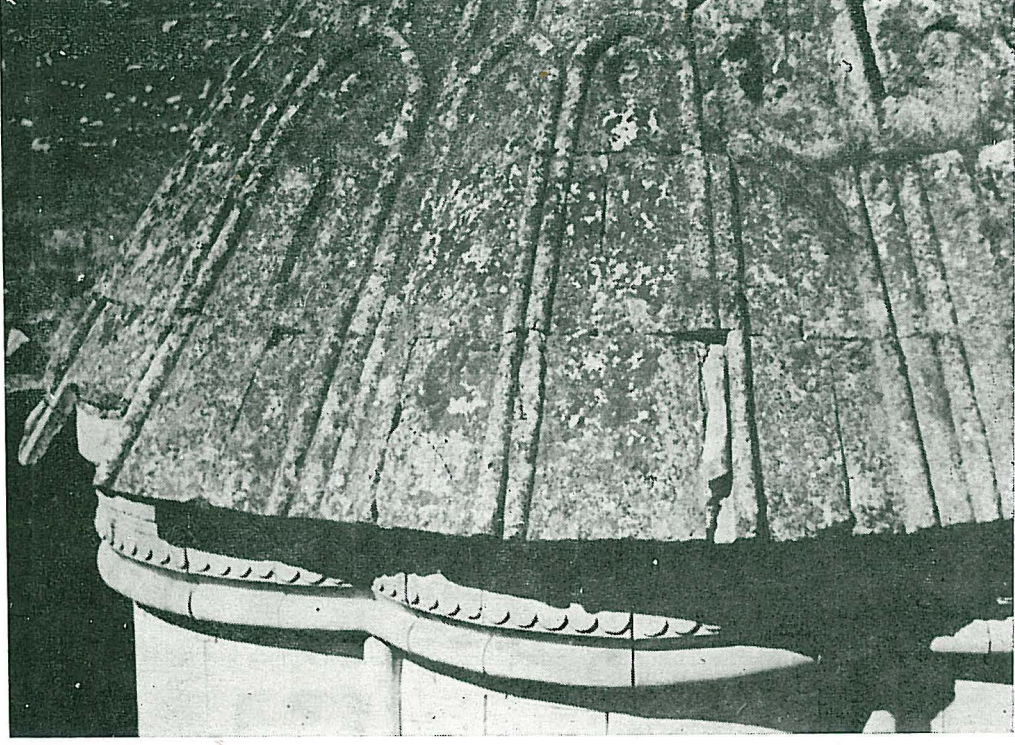
10. Şekil — Gazneliler devrine ait bir havuz.

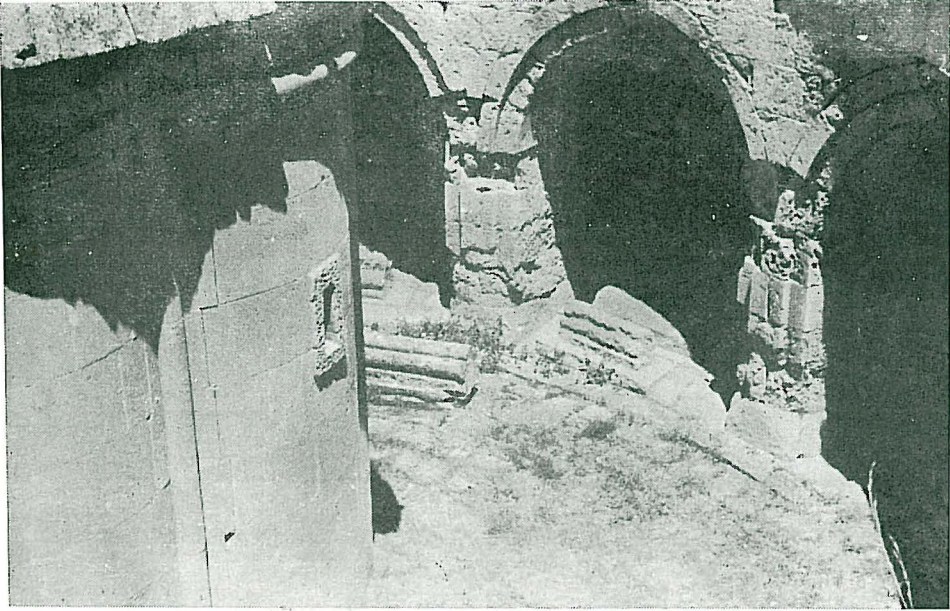
11. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Künbedin içi.

12. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Künbedin iç kısmında tepede birleşen damarlar.

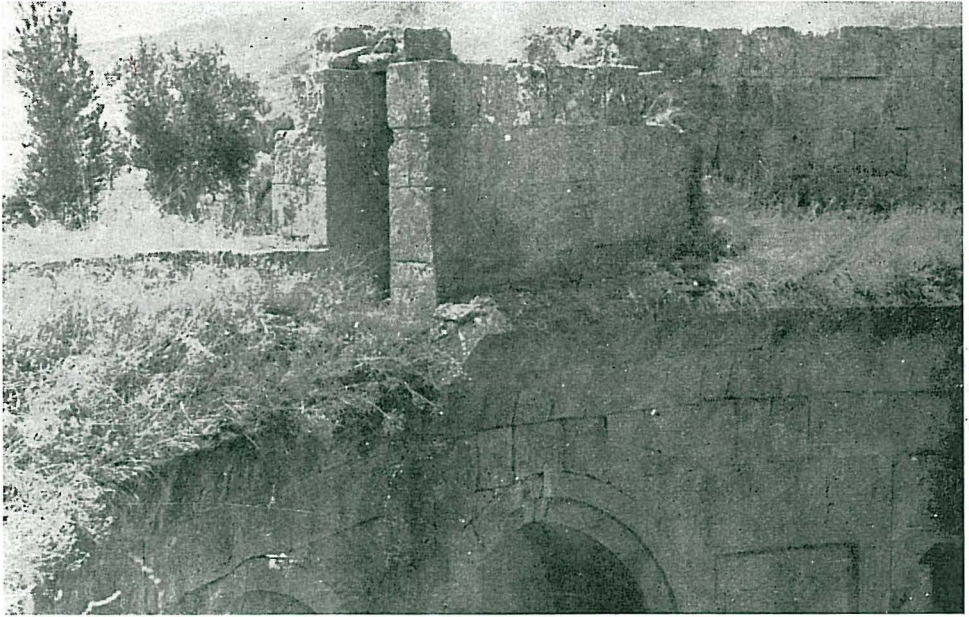
13. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Kübbedin külâhı.

14. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Kuşatma duvarından türbe içinin ve kübbedin görünüşü.

15. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Çevredeki nişlerle kümbet arasındaki yol.

16. Şekil — Mama Hatun Türbesi. Kuşatma duvarında merdiven başı.

17. Şekil — Mama Hatun Türbesi. İç kısımdan detay.